

БЕЛЕЖКИ ПО МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ВЪПРОСИ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

Тончо Жечев

В своята „Историческа поетика“ Александър Веселовски сравни историята на литературата с географска област, нерегламентирана от международното право, *res nullis*, в която браконьерствуват историкът на културата и естетът, ерудитът и изследователят на обществените идеи и всеки изнася оттам, каквото може. „За нормите — пише Веселовски — не са се разбрали, иначе нямаше толкова настоятелно да се връщат към въпроса, какво е това история на литературата.“¹ Много вода изтече оттогава до днес, но изправим ли се пред задачата да пишем нова история на литературата, ние пак се озоваваме в същата джунгла, всеки подтияга своите оръжия и поема с надеждата да убие митическото животно, а отнася оттук само скромните дарове на собствените си способности да гледа, да чува и улавя или поредица от препарирани екземпляри.

Впрочем, ако се вгледаме внимателно в цитирания пасаж на Веселовски, няма как днес да не уловим тук отглас от наивността и патоса на културно-историческата, на сравнителната школа, господствували през втората половина на миналия век. Въвеждането на закон, норма в тази област е невъзможно и следователно няма върху какво да се разберем веднъж за винаги. И въпросът, какво е това история на литературата, ще се възпроява с първозданна свежест, новота и острота пред всеки, който отново започне да я пише. Всеки трябва да изобрети, да открие своя закон и норма, а старите трябва да се преосмислят, за да са живи и действени. Колкото повече истории на литературата са писани и създадени преди това, толкова по-трудно, а не, както може да се предполага, по-леко е написването на нова история, със значение и място в духовния живот. Казвам всичко това с риск да се изтълкува твърде буквално, в смисъл, че подканвайки се да създадем нова история на нашата литература, ние се подканваме към пътешествие в джунгла и тресавище.

За литератора е трудно да устои на едно изкушение, когато става дума за нещо, което е още в своите пелени, в своя първоначален замисъл, в блаженото време на своето раждане, необременено от ясно съзнание за своите граници, с втвърдени членове и прозаично установени контури. У този, у когото има от мътната мая на литературата, в такива случаи неизбежно се пробужда нещо от праромантизма, той е склонен да даде простор на мечтите и фантазията. Дори у трезвия се заражда някакво артистично нехайство за реалните средства, сили, възможности, с които разполагаме, той сякаш не вижда разпокъсаността на нашите сили, вавилонското разноезичие, твърде грозната картина на свеждане всичко до собствения таван, който за мнозина вече е най-високото литературно небе, на което грее

¹ А. Веселовский. Историческая поэтика. Л., 1940, с. 53.

най-голямата звезда — неговата собствена. Изобщо трудностите на неукрепналата, а понякога твърде хлъзгава почва, на която заставаме при нашите големи колективни начинания. Всичко това е занаят, струва ти се, че заслужава, по-добре е да си счупиш главата в нещо голямо и значително, което лелееш в душата си, отколкото още при зачеването му да се отдадеш на бакалски сметки и банална трезвост. Много и много нищожни неща са се раждали от грандиозни фантазии и мечти. Още в Писанието е казано: „Ще те узнаем по плодовете.“ Но нищо голямо или грандиозно не се е родило от нищожното в гените, хилавото и слабото в зачатие.

За мен като бял ден е ясно, че трябва да предприемем своя опит за нова, съвременна и максимално разгърната история на българската литература тъкмо когато тя е необходима като хляб наш насущний. Защото неочаквано в наше време под угроза се оказва хуманитарното възпитание и образование на човека, възпитание и образование, в чиято основа винаги е била художествената литература, тази литература, чието предназначение и смисъл е тъкмо изграждането на цялостния човек, човека като разумно и чувстващо същество.

Има още много и много причини, поради които назря и се актуализира необходимостта от нов цялостен поглед върху историческия развой на българската литература. За някои от тях сега е трудно човек да се въздържи да не напомни. Вгледайте се в нашето чувство за приемственост и традиция! Едва ли някой ще отрече, че тук у нас има нещо „катастрофично“, смъртно и неустановено. Ние не познаваме продължителна и непрекъсната линия на културен развой и това е намирало израз често в индивидуалната, психологическа и социална недоизграденост на значителна част от нашата интелигенция, особено в миналото. Наскоро акад. Лихачов ни обръщаше внимание върху високата поезия на Йоан Екзарх, върху трепета на старобългарския писател, незагълъхнал и до днес. Но къде можете да откриете в българската поезия от Възраждането до наши дни тънката, неуловима и необходима връзка между старобългарската поезия и българската поезия в по-ново време, онази синовна приобщеност към усилията на отците и праотците, която в края на краищата създава чувството за приемственост, образува културните напластявания като здрава основа за облагородяване и изтъняване на нравите, за изграждане на граждански добродетели? В нашите литературни истории старобългарската поезия, ако не липсва, както у Боян Пенев, е представена като нещо отживяло; мъртва култура, от която замирисва на гимназия, на изпити, на школки задължения. В тези истории окончателно се доубива самата възможност за сродяване и приобщаване на новите поколения към духовните усилия на най-далечните ни прадеди. Светлозар Игов има една „Модерна апология на старобългарската литература“,¹ в която се мъчи да възстанови прекъснатата нишка на времето. Но и тя остана глас в пустиня, инцидентна проява и за самия критик.

В културата ние много често живеем само със своето време. Боян Пенев казваше, че живеем сякаш светът започва с нас и свършва с нас, и не забелязваме, че това по един непоправим начин се отразява върху усещането на съвременността, като го прави бедно и плоско. Защото богатството на усета за съвременността се предопределя от това, колко минало се побира в него. Чистият тип на човека, който живее само „съвременно“, е вегетативният, растителен тип, противоположен на културния и моралния тип. При първия времето изобщо е спряло, там няма минало, няма бъдеще, няма и съвременност. Той е всякога еднакъв, само с външно променливите белези на всички времена. Освен несъзнатото наследство на рода той има само емпирични „спомени“, които се раждат с него и умират с него. Изграждането на втория, на гражданския, морален и културен

¹ Вж. Високо при извора. С., 1974.

тип зависи само от възстановяването на късците се нишки на времената, от приобщаването към духовното напрежение на предшествениците, от създаването на самочувствие за непрекъснатост на човешките усилия, към които трябва да приобщим своите; брънка от веригата на несвършващия се живот, където не пропадат безследно ничие действие и мисъл — това е единствената здрава основа на нашата отговорност за бъдещето. Литературната история, когато е истинска, е разговор на живи с вечно живи.

Ще продължа с подбудите към новата литературна история. За мене това е вълнуваща тема. Под натиска на екзактните науки, в чието победно шествие има много от антихуманистичния патос на нашето време, се разколеба дори изконно хуманистичната област на литературата и литературоведението. Ще ви изповядам тук, че ми липсва безстрашие, плаши ме онова безнадеждно отдалечаване на литературната наука от нейния предмет в редица нови работи и изследвания, онова обездушаване и естественонаучно хербаризиране на живия и живлав текст, чиято единствена стойност е във вдъхнатата му от творца душа, в събраните в него човешки мъки и възторзи за вечен живот. Не може да се скрие, че това е реакция на банализирането на традиционния литературен анализ, на субективистичните брътвежи, на даскалското ослончване на свещените думи и завети, на безобразните идеологически спекулации за нечисти цели с онова, което в сърцевината си е насочено срещу тях. И все пак стои въпросът, доколко тъкмо пътят на откъсване на науката от нейния предмет, откъсване по същество и по средства, е бил законен път и не е ли това, което ще ни отведе до истинския и голям кърсокак на нашата наука? Тя би трябвало по-ясно да чувствава двусмислеността си, онези невидими, но решаващи моменти, които я отдалечават от науките, за да я приближат до изкуствата, и я приближават до изкуствата може би тъкмо за да я лишат от общност с позитивистичната наука. Абстракциите са велико, може би най-велико достижение на науката и H_2O е необходимо на химията. Но то е така безкрайно далеко от бълбукация планински поток, че дори ако се доберем до формулата в нашата област, убеден съм, ще имаме плод не на химията, мечтаната литературна химия, а на чистата средновековна алхимия. Аз неслучайно се уговорих за мечтите и реалността. Защото сега искам да кажа, че за мене една идеална литературна история е ново класическо литературно произведение в нашата култура — естетически въздействащо, увлекателно като роман, живо като полемика, вълнуващо като свежо открита истина, дълбоко като философска проза, завладяващо като лирика, безпощадно като документална история, точно и терминологически упорядъчено като наука. В края на краищата само подобна литературна история е достойна за своя предмет и ние не бива да преставаме да мечтаем за нея дори тогава, когато не можем да я осъществим.

Доколкото се разпростират моите сведения, всички значителни съвременни литературоведи и критици виждат своето дело не като тесни специалисти, а във всеобщата му онтологическа връзка с кардиналните въпроси на живота и човечеството. Тъкмо този мъдър и горд философски поглед трябва да отличава хуманиста от онези инженери, които не виждат нищо повече от специалността си, от уродливите едноизмерни хора в епохата на научно-техническата революция. Нортроп Фрай вижда критиката, литературната история и теория включени в най-широка хуманистична концепция, съгласно с която свободата на човека е неразривно свързана с приемането на културното наследство на миналото. Те — литературната история и теория — трябва по думите му да „съединят разкъсаните звена между творчество и познание, изкуство и наука, мит и понятие“. На мен ми допадна мисълта в книгата на Роберт Вайман — „История на литературата и митология“¹, за особено то място на литературната история и критиката

¹ Вж. Р. Вейман. История литературы и мифология. М., 1975.

в системата на обществените науки, което трябва да съответствува на челното място на писателите сред интелигенцията, да проправя пътя към обновлението и свързването им с най-животрепущите въпроси на хората и обществото. За мене дълбока и изстрадана истина е мисълта на Боян Пенев, че критиката и литературната наука са също изповед.

* * *

В нашите предварителни дискусии по методологическите въпроси на българската литературна история Тереса Домбек не съвсем точно нарече антиномия противоречието между история и съвременност. Склонен съм да ги виждам повече като противоречиво единство, отколкото като неразрешимо противоречие. Това е твърде важен методологически въпрос, на който бих желал да спра вашето внимание. При това нямам пред вид популярния аспект на този проблем, където няма да е трудно да стигнем до единодушие. Едва ли някой се съмнява в необходимостта бъдещата наша история да отрази интелектуалното равнище и стремежи на нашето социалистическо общество в епохата на неговата зрелост, марксистската въоръженост на нашето днешно литературознание и неговата собствена подготвеност и зрелост за една важна обществена необходимост. Времето, съвременността в литературно-историческите изследвания се отразяват извънредно ярко и недвусмислено дори, а може би още повече тъкмо тогава, когато съзнателно си поставят обратната цел. От методологическа гледна точка позитивистичната и културно-историческа школа в литературоведението си поставяха ефимерната задача да не привнасят нищо от съвременността в историята, с естествена научна точност да реконструират миналото „каквото е било“. Днес ние отново чуваме гласове, че там, в миналото, не би могло да се отключва нищо с понятията, появили се в нашата наука по-късно, и т.н. и т.н. Но дори и една елементарна реконструкторска работа върху стремежите и мотивите на позитивизма и културно-историческата школа тъкмо във всичко това ще открие най-ярките белези на нейното време, времето на упадък и неверието в класическите буржоазни идеи, времето на постепенния преход към интуитивизма, на зареждането на нови идеологически полюси като Маркс и Ницше и т.н. и т.н. Мисълта ми е, че този аспект на нещата е по-очевиден и безспорен, че никой не е избягал от своята съвременност, че рога на този дявол се показват и езикът му се изплзва най-безсрамно тъкмо там, където са произнесени всички заклинания и е кадено с най-много таман.

Опитът на литературните истории в миналото ни навежда по-близо до мисълта, че ние не само нямаме начин да се спасим от този дявол, но трябва да го призовем, да му отворим всички възможни пори на изследванията и осъзнали като принцип присъствието му, от сила, твореща зло, да го превърнем в сила на доброто и истината. Степента на нашето творческо проникване в миналото на родната литература зависи от степента на нашето проникване в своята съвременност, в нейните обществени и човешки потребности. Или още по-точно — от разбирането на своята съвременност като плод от миналото, на цялата дълга и сложна еволюция, схваната като единство на минало, настояще и бъдеще. Впрочем нещата са сякаш ясни сами по себе си, но ние се страхуваме да ги въведем в методологически принцип, защото знаем вредата от вкостеняването на принципите и нещо повече — от злоупотребата с тях.

Очевидна е например илюзорността на представата, че към самото начало на литературата ни, било то Омуртаговият надпис или делото на братята Кирил и Методий, може да се тръгне отзад напред, от тях към останалото. Това би означавало да се насилваме да тръгнем от нищото, да играем ролята на чиста дъс-

ка, където тепърва ще се огледа истински самото начало. По мое дълбоко убеждение нещата стоят тъкмо обратно и марксистите трябва да въведат в закон този обратен път към миналото от съвременността, при това съвършено съзнателно и при ясна представа за границите и огромните потенциални възможности на този подход. Едва ли може да има съмнение в богатството и възможностите на обратния подход, при който на появата и началото на една литература се поглежда през призмата на хилядолетно развитие, на формираните в много отношения окончателно за определени етапи резултати, когато се знаят силните и слабите страни на идващата оттук традиция. Изследователският резултат в такъв случай ще бъде толкова по-богат и интригуващ, колкото повече елементи от хилядолетното развитие и мълчителни въпроси на своето време той съумее исторически оправдано да открие в „ембриона“ на тази литература и тази традиция. Всичко това би означавало издигането на нова, съвременна степен присъщото изобщо на марксизма историческо мислене, което схваща процеса на литературната еволюция като диалектическо единство на минало и настояще. Има едно високо, високо до небето изискване на Шилер в такива случаи, към което трябва да се стремим: „Нужна е цялата световна история за обяснението на един отделен момент.“¹

Жив съвременен трепет и подход, стремеж към обективна автентична реконструкция на литературното минало! Да, противоречието тук е налице, то е очевидно, но това е преодолимо диалектическо противоречие, нещо повече, това е противоречиво единство, което за марксистите не може да бъде спънка от методологически характер. Би могло да се каже нещо повече: за марксистите истинското любовно реконструиране на миналото в неговото обективно значение и битие е възможно само със съвременен трепет и подход, както и разбирането на съвременността е възможна само когато се вижда като брънка и последица на миналото. Тъкмо това гениалният Хегел определяше в своята естетика като „истинска обективност“. От диалектическо гледище според Хегел не трябва да се набляга нито на субективното разбиране на събитията само от гледището на своето време, нито на строгата обективна вярност към миналото, а трябва да се намери трети път. И той, казано с величествения език на великия диалектик, се състои в следното: „... историческото време продължава да живее вече като „наше време“. Но историческото време е наше само тогава, когато ние можем да разглеждаме съвременността въобще като следствие от тези събития, във веригата на които изобразяваните характери или действия се явяват съществено важно зрено.“² По-добре не би могло да се каже!

При това днес, след толкова „опит и мъдрост“, можем спокойно да допълним всичко това с важна и актуална мисъл от донякъде противоположната на Хегел естетика. И това би могло да звучи като твърде съвременно допълнение. Става дума за следната мисъл на Ф. Шилер от статията му „В какво се състои изучението на световната история и каква е целта на това изучаване“. „Приучвайки човека — пише Шилер — да се разглежда във връзка с цялото свое минало и подготвяйки го за изводи по отношение на отдалеченото бъдеще, изучаването на историята заличава границата между раждане и смърт, която затваря в толкова тесни и толкова угнетителни рамки индивидуалния човешки живот, удължава неговото кратко съществуване до безкрайност, правейки незабележим прехода от индивидуума към рода.“³ Допълнението е важно и необходимо, тъй като дава целта, най-общата метафизична цел на този подход при изучаване историята въобще и литературната история в частност.

¹ Ф. Шилер. Собр. соч. Т. 4. М., 1956, с. 19—20.

² Гегел. Соч. Т. XII. М., 1938, с. 279.

³ Ф. Шилер. Цит. съч., с. 27.

В случая не по-малко важно е, че тъкмо този методологически подход към литературното минало напълно съответствува на предмета, на литературата като особена форма на човешкото познание. Той се корени дори в нещо неизменно и основно в самата природа на художествената литература. Защото, погледнато по-просто и отблизо, каква е литературата, ако не кондензирана човешка душевна енергия, емоция и опит, родени от даден миг, преживяване, ситуация, но придобили по-общо, непреходно значение за историята на човека като единен и динамичен процес. Ако използваме думите на Гюте от неговите „Завети“, това е „миг, запълнен с вечност“, т.е. тъкмо противоречиво единство, вечна съвременност или съвременна вечност, ако ми е позволено да говоря с парадокси.

В светлината на казаното е ясно, че моето гледище по основния методологически въпрос на бъдещата литературна история съпада с основния тезис в книгата на Роберт Вайман по методология на литературната история „История на литературата и митология“, който там е формулиран по следния начин: „... отношението на настоящето към миналото в историята на литературата носи продуктивен (в нов смисъл) и диалектически характер. Съвременната история на литературата не е просто резюме на творчеството на предшествуващите епохи в неговото отношение към действителността на онова време, а процес на съзнателно съпоставяне на ценностите на миналото и тяхната оценка от съвременността. Предметът на литературната история не е просто литературата на миналото, а нашето днешно отношение към тази литература, която отново оживява за нас именно по силата на това отношение. Съдържанието на историята на литературата придобива благодарение на това актуалност, но без вулгаризираща актуализация; нашето живо отношение към литературното наследство става толкова по-богато, многостранно и плодотворно, колкото по-щателно ние реконструираме историческия факт, с всичките негови обективни характеристики.“¹

Усвояването и последователното провеждане на този основен методологически принцип в новата история на българската литература може да се превърне в голяма крачка напред в съвременната литературна наука. Това ще бъде нова дума на нашето марксистко-ленинско литературознание, добавена към усилията на предшествениците — и по-далечните, и по-близките. Защото, струва ми се, че никъде досега в известните мен истории на българската литература или опитите за история този принцип не е полаган съзнателно и цялостно в самата основа, не е провеждан без вулгаризации и изкуствено осъвременяване, не е подхождано към самите извори, към началото и миналото, с оглед неговите днешни резултати, като единен и динамичен процес. От висотата на подобен принципиален марксистически подход няма да изглежда нелепо и преднамерено, ако открием, че още на Неофит Бозвели дължим цяла тематична линия в нашата литература, която и днес е в незавършен вид, че Паисий Хилендарски ни подсказва форма на обединение литературата с историята, която ние не всякога съумяваме да развием, че Пенчо Славейков е „виновен“ за изкушения, които не са се оказали по силите и възможностите ни, и т. н. и т. н. При това всичко може да се разбира по съвременното възприятие и търсения на изследователя, по маниера му на реконструкция на миналото, а не по вулгарното осъвременяване и предизвикателните формулировки. Подобен подход към миналото ще ни избави от твърде и твърде затегнали се и продължил даскалѝк в нашата област, това неплототворно схващане на литературната история като сума от механични знания, от историческа информация, от фактологични натрупвания, които без морален и моралистичен съвременен трепет и усет в интерпретацията могат да предшествуват истинската история на литературата, но не и да я заместят. Само подобен подход ще ни извади от рамките на позитивизма, от границите на културно-историче-

¹ Р. Вейман. Цит. съч., с. 24—25.

ската школа, против която всички свикнахме да говорим, но в чиято власт попадаме при по-значителни обобщаващи трудове. Това ще бъде и край на нашия критически и литературноисторически импресионизъм с неговите празнични избухвания, но и с неговата непригодност към огромния делник на националната литература, към цялостния ѝ живот и динамика, към идеите на нейното историческо развитие.

* * *

Другият основен методологически въпрос, който изпъква сега във връзка с бъдещата история на българската литература, е въпросът за своеобразието на нашия литературен развой, за националното своеобразие на нашата литература. Изненадващо е, че сега в хода на нашите разговори едва ли не излезе, че този въпрос тепърва се поставя, докато една елементарна справка ще покаже — той е в центъра на литературно-критическия живот през последните десет-петнадесет години. Наша задача е да обобщим натрупания опит през това време, да използваме всички разработки, дадени от нашата критика и литературоведение, с оглед предстоящата голяма задача за написването на нова академична история на българската литература. Замълчаването и пренебрегването на усилията на другите, на техните успехи, дори когато са частични, при навлизането в тази проблематика може да удовлетворява някои честолюбия, но едва ли е необходимо заради суетното желание да се покаже, че едва ли не сега за пръв път (с изключение на известната книга на Г. Гачев) се поставят тези въпроси, да забравим натрупания опит, което ще навреди на предстоящата работа по подготовка основите на бъдещата история. Не зная кому е нужно сега, при постановката на този въпрос да се „пропуска“ дискусията за националното своеобразие на нашата литература, статиите на Цветан Стоянов и споровете по тях, последвалите книги и студии, които имат за основен и най-важен предмет същата тема.

Казвам всичко това дори с известно отчаяние в гласа, защото ние си оставаме все същите първооткриватели, всеки смята, че от него започва летоброенето, готов е да започне от празно място дори когато има върху какво да стъпи. Наистина има нещо отчайващо в това наше новаторство, чието начало и край са забулени в мъгла. При това за всеки трябва да е ясно, че солидни методологически основи на бъдещата история могат да се изработят само ако се отчете опитът, ако се извлекат методологическите поуки, съдържащи се в цялото наше литературоведение по време на замислянето и осъществяването на предишната академична история на българската литература, колкото и скромни да са постиженията на всеки поотделно. И тук е необходимо да се извърши подбор, да се изтъкне перспективното и плодотворното, да се оспори остарялото и слабото.

В случая искам да привлека вашето внимание върху една важна особеност. Ако като марксисти приемаме, че истинската литература *отразява* цялото богатство и сложност на живота, неговите железни закони и неговия хаос от явления и случайности, за нас трябва да бъде твърде достъпна мисълта, че тук, както и в живота, има примери за потвърждение на най-фантастичните и най-субективистичните теории. Именно поради това за нас придобива особена актуалност изискването на В. И. Ленин за търсенето на главните, основните тенденции в развитието, нерядко скрити в хаоса от явления и факти, където — по думите на Ленин — „може да се намерят примери за потвърждение и на противоположния възглед“¹.

При постановката на въпроса за националните особености в нашия литературен развой, търсейки специфично българските отлики, ние не трябва да забра-

¹ В. И. Ленин. Полн. собр. съч. Т. 27, с. 195.

вяме най-напред приликите. Изглежда откритият от Е. Тайлор закон за единството на пътя на цялото човечество, доказан през миналия век по сходни произведения на разни народи, възникнали независимо едно от друго, действува в основата на литературните процеси въпреки дълбоките и непреходни разлики, своеобразия на зони, раси, региони, нации и т.н. Във всеки случай е ясно, че главната линия на развитието на нашата литература от зараждането ѝ до днес е линията на превръщането ѝ в европейска литература (към която принадлежи и руската), превръщането ѝ в своеобразна и равнопоставена част от европейската литература, развитието и разгръщането на местна почва на европейския литературен модел, приобщаване към световната литература чрез европейския литературен модел. Своеобразието на българската национална литература се състои не в изминаването на собствен образец, а в пътищата, чрез които тя се стреми да постигне на основата на националния живот и история най-развитите и могъщи литератури на европейските народи. Предлагащата работна хипотеза има това предимство, че търси своеобразното, национално отличителното в литературния процес на основата на единството и приобщеността му към другите, на стремежа към тях, дори когато самата литература не знае как да се доближи истински до общото. Това е много характерно за цялото наше литературно развитие.

Предлагащата хипотеза има и това предимство, че дава възможност да видим литературата като процес и комплекс от фактори и елементи, в нея потенциално се съдържа възможността да се надникне дълбоко в драматизма на нашия литературен развой, в неговите плодотворни, но също и неплодотворни линии, понякога преобладаващи за некротко време. Въпросът за влиянията, преводите, редица периферни страни на нашето литературно развитие могат да се вплетат в самата същност на проблематиката на нашата литература, да станат неразделна част от интерпретацията на драматичните и възлови конфликти. Част от тези въпроси бяха поставени в известната и имаща за нас етапно значение книга на Г. Гачев „Ускореното развитие на литературата“. Но, както изтъкнах още при появата ѝ, недialeктичният подход към проблема за тоталния прогрес в художественото творчество, разглеждането на всяка следваща литературна формация и художествена форма безусловно като прогрес в сравнение с предишното лишиха Гачев от възможност да види нашата литературна еволюция с целия ѝ присъщ драматизъм. Развитието се представя само от ъгъла на печалбите по пътя, а не се виждаха загубите и особено опасностите от загуба на творческа оригиналност и народностна самобитност.

Сега Боян Ничев е видял опасностите от безусловното прилагане на европоцентристкия модел към своеобразния исторически път на нашата литература. Той предлага да търсим това своеобразие в пътя на нашата литература от фолклор към индивидуално творчество.¹ Не може да се отрече, че наистина в особеностите на това преминаване от безлично към лично творчество е едно от самобитните начала на литературата ни. Приведеният обаче от Ничев принцип трудно би могъл да изиграе ролята на универсален ключ, тъй като, както и той сам изтъкна, тук наблюденията се изчерпват върху материала на преминаването от една стадиялна граница в друга и действието на посочения принцип не може да се отнася до старобългарската литература, където проблемът още не се е родил, и към новобългарската, където той в една или друга степен е вече решен. В същност наблюденията на Б. Ничев с много повече основания водят към постановката на друг особено голям и важен въпрос в нашия литературен развой — защо израсналото на народностна почва у нас е голямо и в личното творчество, до-

¹ Вж. Б. Ничев. Методологически въпроси на бълг. литер. история. — Литературна мисъл, 1976, кн. 5, с. 48.

като в строго личностното, индивидуалното, типично ренесансово творчество винаги има някаква недостатъчност! Но по този въпрос малко по-късно.

Посоката на търсене на Б. Ничев е интересна и води към ред верни заключения, но тясна, прекалено „литературоведска“, за да даде ключ към философията на нашия литературен развой, към неговия специфичен драматизъм.

В края на краищата, дори и да е вярно наблюдението на Ничев за започването с върхове в литературите със своеобразен преход от фолклора, то не е повече от една констатация. При това твърде условна, защото „предпланините“ за Шекспир и Пушкин са толкова високи и играят толкова голяма роля в сравнение със собствените им постижения, колкото и Найдено Геров, Добри Чинтулов и П. Р. Славейков за връх като Христо Ботев. За съвременното литературознание след Бахтин ролята на народната култура, на митологията, фолклорното наследство не е никаква тайна. При бъдещите изследвания може да се окаже, че и Шекспир, и Пушкин дължат на народната култура, на фолклора толкова, колкото и Ботев. Повтарям, проблемът тук е от друг характер и аз по-късно ще се върна към него.

Преди години ние с малко по-голямо уважение боравехме с термина, с понятието ускорено развитие, по-точно „закъсняло и след това ускорено развитие“. Не виждам основание сега да се отказваме от него като реално завоевание на нашето литературознание, което ни дава ключ не само към литературния процес, но и към цялостния развой у нас, като реален литературоведски принос изобщо в обществените науки, които го подеха нашироко. Само че времето наистина наложи някои уточнявания с оглед опасностите от злоупотреба и инфлация на това понятие. Преди всичко правилно Б. Ничев изтъква отново, след като този въпрос беше поставен още при излизане книгата на Гачев, че у Гачев литературният модел, към който ускорено се стреми нашата литература, е предпоставен, извлечен извън нея, извън собствената ѝ логика на развитие. Целият въпрос обаче се състои не във формално-логическа грешка, а в грешка по същество, в това, което и Гачев на времето, и Ничев сега не са отбелязали. В самозараждането, в самодвижението си най-силната тенденция в нашия литературен развой е европоцентричната тенденция, стремежът да се достигнат другите, по-напредналите, бързо да се постигнат най-добрите плодове на органичния литературен развой, а самият въпрос за самобитността и оригиналността винаги остава на втори план, поставя се много по-късно. Понятието закъсняло ускорено развитие по този начин остава наша насъщна необходимост, но вече извлечено не умозрително, не и като характеристика за някакво сляпо движение на една национална литература към предпоставени и външни по отношение на нея цели и образци, а извлечено от самия формиращ се характер на тази литература, от нейната вътрешна развойна логика. И за да бъде напълно ясно, макар и грубо — определен от характера на историческото движение на нашия народ към приобщаване с народите на Европа, а не, да речем, с източните народи, които имат друга йерархия на стойности, свой път към единството на човечеството.

Днес благодарение съвременното развитие на медиевистиката е почти безспорно, че цветущите средновековни литератури, една от които е старобългарската, поради средновековния християнски универсализъм са приобщени една с друга по принципно различен начин в сравнение с новите литератури, започнали развитието си от Ренесанса, от по-ранното или по-късното Възраждане на всеки народ. Тъкмо приобщеността на старобългарската литература към византийската традиция, към универсалната християнска поезия, морална система и култура, нейният съзвучен с времето обреднотържествен тон и характер, а не отликите ѝ създават нейната мощ, лягат в основата на литературните традиции на славянския свят, правят от България и българските земи люлка на славянската

култура и на християнизирането, т.е. поевропейчването на племена и народи, правят от България трета страна на класическата древност.

Но разпадането на средновековния християнски универсализъм, в основата на което стои разпадането на феодалния строй на живота, става по линията на обособяването на националните култури, на откръсването на едни напред, изоставането на други, дори на едни за сметка на други, докато буржоазният национален принцип в културата като по-прогресивен за времето и перспективен окончателно довърши средновековното и патриархално общение, за да го изгради на друга основа. Ние виждаме как в течение на цяла редица векове един сред друг според историческите фактори и поради външни обстоятелства народите влизат в пътя на това развитие, за някои това продължава и до днес. Целият въпрос обаче се състои в това, че националното обособяване и националното „самозатваряне“ на културите е прогресивно и перспективно не само за себе си като крайна цел, а единствено като исторически обоснован път за приобщаване на друга основа, на основата на цветущите и разкрили докрай потенциалните си възможности национални култури, като път към общуване на нова степен, на степента на цветущата сложност на универсалната човешка култура върху разкритите и развити сили на племенните и националните литератури. Заедно със средновековния универсализъм се разпада елементарният средновековен синтез, но не и самата идея за универсална човешка култура. И още в смътните представи на утопическия социализъм се създава представата за нов универсализъм. Аз не говоря вече за това, че в недрата на самите национални литератури още от епохата на романтизма, а преди това в ренесансовата култура като висш критерий за значението на литературния факт и шедьовър се въвежда неговата общочовешка значимост, т.е. универсалното значение и обобщение. По-късно в понятието на Гьоте за *Weltliteratur* („световна литература“) също силно се чувства влечението към преодоляване на буржоазната национална ограниченост, към преодоляване домашните мерки, а между впрочем това е, защото в лицето на самия Гьоте вече немската литература беше изправила ръст и чувствуваше своето равноправие с най-напредналите, предущещаше своето собствено световно значение и възможности.

Може да се каже, че към втората половина на миналия век редица литератури на западните страни бяха извървели значителната част от пътя между разпадналия се средновековен универсализъм и разкриването културните възможности и сили на националната общност, когато на историческия хоризонт се появи пролетарската идея за нов универсализъм на свободните народи, за интернационална култура на комунистическото общество на бъдещето, създадена на основата на разцвета на националните култури. Още в Комунистическия манифест Маркс и Енгелс писах: „На смяна на старата местна и национална затвореност и съществуване за сметка на продуктите на собственото производство идва всестранныя връзка и всестранныя зависимост на едни от други“, а вследствие на това „плодовете на духовната дейност на отделните нации стават общо достояние. Националната едностранчивост и ограниченост стават все повече и повече невъзможни и от множеството национални и местни литератури се образува една световна литература.“¹

Тенденцията на новата българска литература, след като е отминала стапа на старобългарската, където тя на едно друго равнище е познала своето световно значение и сила, където е била приобщена към универсума, е отново и на друга степен, на основата на разгръщане своето национално своеобразие и сила да се изравни, приобщи, да намери своето място и тежест в европейската литература. (Бих желал да предпазя от психологизиране и субективизиране понятията, с които в случая боравим. Тази тенденция не е „амбиция“, а обективен процес, който

¹ К. Маркс и Ф. Енгелс. Соч. Т. IV. М., 1955, с. 428.

понякога протича и без участниците в него да имат съзнателна представа, а по-някога и убедени тъкмо в противното.)

Мисълта ми е, че ние не трябва да пропускаме главната тенденция в развитието на нашата литература, дори когато търсим нейното специфично, българско своеобразие. Още повече може би нейното своеобразие е тъкмо в пътя на търсене общото и универсалното, в изработения от нея модел за приобщаване към другите и достигане на тяхното положение. Искам да ви напомня думите на Д. С. Лихачов: „Своеобразни са не само резултатите на развитието, но и самите закони на развитието.“¹ Тъкмо в своеобразните закони, които са формирали най-добрите резултати от развитието на българската литература, трябва да се търси нейното своеобразие, законите, по които става това развитие с определена, главна, основна тенденция, с всички отрицателни и положителни елементи, заложили по начало в съответната посока на движение.

Важно е също да се разбере противоречивостта и сложността на развитието по тази главна линия. От една страна, стремежът да се навакса пропуснатото, да се достигнат най-високите образци на европейската и руската литература, предпазва от трайното установяване на домашни и принизени критерии, от анахронични форми, прави нашата литература открита система за влиянието и бързото усвояване на чуждия опит. В нея още отрано стават силни интернационалистическите стремежи и традиции. Впрочем последното влиза в нейния състав още по рождение и в този смисъл тя е интернационалистична, със стремеж към всеобщото, преди да е още физиономична, ярко национално обособена. От друга страна, самата линия към изравняване с другите често заплашва да подкопае нейните основи, които лежат в нашата народностна култура, във фолклорната традиция; заплашва от обезличаване и лишаване от културна оригиналност; прави твърде хлъзгава самата ѝ почва; създава хаос от влияние и чужди навеи, които дълбоко нарушават и нараняват органиката на литературния процес; явленията в нея не се самозараждат, развиват и умират естествено, слаби са анти-тезите, които те създават, а оттам остават често хилави и самите тези; завива се често по най-неплодотворната в културата пътека — към заемането на готови решения от другите, от „напредналите“, сякаш някой някъде може да реши нашите въпроси, и т.н. С други думи, оттам, откъдето извират доброто и красивото в нашата литература, оттам идва и най-опасното, най-злото.

Затова в историческия си развой по главния път на своите тенденции и стремежи българската литература трудно и мъчително създава своя органика, свой начин за съхранение и развитие. В нея по твърде своеобразен начин са свързани местното с националното, регионалното с общонационалното, етническото с всеобщото, националното с интернационалното. В същност тя е изработила свой модел за приобщаване към общочовешкото, като го е изпробвала и силно развила вътре в системата на националния културен живот. Като правило в нея широко, общонационално звучене придобиват най-добрите постижения, които съблизират пределното и неповторимото в местното и регионалното, влизат в неговите дълбини. Общото и националното се постигат в нея отвъд, чрез преминаването през самото сърце на патриархално-родовото, селски местното, регионално обособеното, за да се открие, след изчерпването му, цялата пъстрота и богатство на единичното, до болка познатото, чувствено осезаемото, локално определеното. И само така се преминава към общонационалното. Сега няма да се спирам подробно на този въпрос, на който някога съм отделил толкова много място.² Искам да добавя само някои моменти, които според мене потвърждават

¹ Д. С. Лихачев. Развитие русской литературы X—XVII веков. — В: Эпохи и стили. Л., 1973, с. 8.

² Вж. Националното своеобразие на литературата. С., 1966.

плодотворността на тази посока на изследване историята на българската литература, съвсем недовършена от мене, а и неподета от други.

Преди всичко искам предварително да отхвърля лекомисленото мнение за маловажността на този проблем, да го потвърдя като основен методологически въпрос при подхода към историята на нашата литература. Това, как Вазов е абсорбирал и преодолял Сопот, но само чрез него достигнал общонационално значение, не е маловажен проблем, защото може да се окаже, че едни от главните пътища за постигане на общочовешкото е подсказан тъкмо в този опит, че в зародишна форма тук имаме случая на приобщаване към общочовешкото чрез регионалното и националното. Художественият инстинкт понякога по-вярно улавя онова, което е извънредно трудно достъпно за спекулативния разум. В известен смисъл Йовков, чувствувайки тъкмо спецификата на българския художествен път, изкуствено, отвън, във всеки случай не по рождение откри Добруджа като питателна почва за своето изкуство.

Съвременният системен подход, който се смята висше изобретение на сегашната наука, изисква тъкмо при единствата от висш порядък — като балканска литература, европейска литература, световна литература и т. н. — да съотнасяме цялото богатство и сложност на локалното към закономерностите на общото развитие. Във всеки случай дори модерен авторитет като Т. Елиът неведнъж изтъквал, че тъкмо космополитизмът е враг на всеобщността, която никога няма да се появи в произведението на писател, който само долу-горе, през пръсти е запознат със страни и хора. Същият автор неслучайно отбелязва, че Достоевски е придобил световно значение тъкмо защото руското у него е повече, отколкото у всеки друг.

Теоретическото недоглеждане в интерпретацията на имена и събития в нашата литературна история, закриването очите пред този проблем на нашето развитие за мене е необяснимо, няма да скрия пред вас, много често съм го отдавал на нашата критическа незрелост, характерна с това, че подтичва подир другите, блъска си главата само над въпроси, които авторитетите разглеждат, готова е да се занимава с преразказване и изкуствено привнасяне на естетически открития, а няма сила да се вгледа в материала, който се върти в краката ѝ, да открие и види своята собствена проблематика. Въпросът за мене има и една сантиментална страна, която не бих желал да премълча.

Литературата е паметта на народите, тяхната образна и чувствена памет за премисленото, почувствуваното и преживяното. Литературната история и критиката са охраната на тази памет, тълковник на блажените и кошмарни сънища на един народ. Ние нямаме дълги родови традиции, истории на семейства, родословни книги, хроники. Усилията, мъките и радостите, дори имената на две-три поколения преди нас почти потъват в мрак, сякаш че изобщо не са били. Ние идваме и си отиваме като синове и дъщери на Ивана и Стояна, слабо ни е достъпно или почти ни е недостъпно самочувствието на внуци и правнуци на Ивановци и Стояновци, на хора от дълъг и несвършващ се род назад и напред, слабо е развито нашето чувство за отговорност, нашето синовно и дъщеринско чувство към целия ред на отминалите и идващите, усетът за съществуването като брънка в реда на миналото и бъдещето. В тези условия ролята на литературата и отношението към нея като към летопис, като единствено достъпна и автентична хроника за рода е особена, извънредно важна. В песните на този народ — колективни и лични, — в неговата проза, в устната и писмената реч, в сказанията и преданията ние виждаме истинската си семейна и родова история, своята родова и човешка история, можем да открием следите на своя произход и развитие. Само чрез тях можем да се приобщим към духа на предците си и стремежите на човечеството. Ние не можем да си позволим да гледаме на всичко това просто като

на мъртъв „фолклор“ и на „литература“. Опитайте се в този план да изтълкувате страшните думи на Вапцаров за „нашата мъка ненаписана, която сама в пространството ще скита“. Ще скита дотогава, докато се свърже нишката на времето, докато се постигне онова синовно приобщаване към собственото минало, към предците, което е равно на възкресение, възкресение за тях и за нас. Без това любовно синовно и дъщерно чувство всичко се обрича на невъзкръсна смърт, на Нищото.

Поради много и различни причини нашето историческо движение към човешката всеобщност е изпълнено с лукави и силни изкушения, пълно е със съблазни. Много често ние сме се чувствували като родени и живели в колиби, когато другите са построили дворци. Но човек в края на краищата не обича бащината си къща, защото е дворец, а защото е бащина къща. И той ще е нещастен дори в кристалния дворец на бъдещето, ако го намери готов, ако не се приобщи към него по кръв и усилия. В своето движение към приобщаване с културата на другите народи ние не сме устремени към някаква празна всеобщност, тя в същност дори няма никакъв смисъл за нас, ако не съумеем да пренесем в нея свещения прах на своя род, цялата огромна редица от гробове подире си, своя корав език и всички песни, родени от ненаписаната ни мъка и стремежи. Няма нищо съблазнително за нас и на най-пищната световна културна трапеза, където ще отидем само с трохите от нашата.

Между другото трябва да признаем, че художественият талант е по-усетлив и верен от лукавото мъдруване, както много често у нас той се оказва инстинктивно по-умен, простете този парадокс, от ума. Изглежда по усет българската литература във всичките етапи на своето развитие е чувствувала къде е нейният най-плодотворен път, по какъв начин тя най-вярно се приобщава с литературата и културата и на другите народи, внася своя дума в тях, а понякога дори заговорва на разбираем и близък за всички език. Погледнете съвременната литература и ще видите колко често в митологизиран вид ние откриваме съсредоточаването в една точка, тъкмо в едно селце, пресечните ветрове на света, с каква нова страст се стремят да изградят космоса от елементите на селцето, от Черказки, от Югла, от Велека, от Родопите и т. н. Далеч съм от мисълта, че цялото богатство на някогашната и днешната наша литература може да се сведе до това. Понякога същият закон за центростремително развитие, по който парадоксално се постига света, има други форми и друг израз. За мен Богомил Райнов в най-добрите си нови работи стана значителен български прозаик едва когато цялостно почувствува и разбра какво нещо е за него Николай Райнов. И това не противоречи на общата постановка, а само подсказва модификациите на един от главните закони в развитието на българската литература. Има и направо изключения от общата линия на развитие, има други линии покрай основната.

При съвременната унификация и стандартизация тъкмо основната линия на българската литература придобива актуалност в един свят, в който рискуваме да бъдем ограбени в най-святото за нас, когато изкуството става и все повече трябва да става убежище за най-човешкото у нас. При съборените дувари и разградените плетове на съвременния свят хората стават много податливи на илюзията, че направо, с празни глави и изпразнени от родов спомен могат да се приобщат към цялото човечество. Тъкмо историческият опит на нашата литература учи и говори, че пълноценната общност на бъдещето се постига само чрез пълноценно изградени личности, а пълноценната културна общност между народите — само чрез пределно и пълноценно развитие на културата на всеки народ, колкото и мъчително, колкото и ужасно бавно да става това. От методологическа гледна точка този подход към историята на българската литература има това предимство, че ни дава възможност да я видим в цялата ѝ самотитност по пътя на нейното приобщаване към другите, да видим динамиката на това противоречиво

развитие, без да се страхуваме от неговите парадокси. Зашото се оказва, че тя е толкова по-вярно на пътя на всеобщността и приобщаването, колкото по-ярка и неповторима е нейната самобитност.

* * *

В посоката, по която Боян Ничев търси своеобразния модел на историческото развитие на нашата литература — прехода от фолклор към литература — наистина има нещо плодотворно. Но проблемът е много по-широк и затрудненията при неговото решение идват от това, че ние търсим литературоведческо решение, преди да имаме, така да се каже, философията на прехода. Или още по-точно — трябва по литературоведски път да създаваме и философията на този преход, с оглед развитието на нашата литература. От философска гледна точка за марксистите е безспорно, че новият ренесансов или, най-общо наричан, исторически поглед върху човека и света се ражда и утвърждава върху упадък и „развалините“ на митологичния, легендарен, фолклорен поглед, характерен в една или друга степен за предшествуващите епохи от развитието на човечеството. От тази гледна точка християнството е колосална крачка напред в сравнение с класическата древност, то едновременно изведе бога много по-далече и по-високо от Олимп, но направи неговия син страдащ човек, смеси бога с човека, създаде богочовека и по този начин подготви прехода към историческата интерпретация на човека, за когото бог е умрял, за когото няма бог. От литературоведска гледна точка всичко това е постепенен преход от поезията към разума, от романтизма към реализма, от фолклорното към литературното, от вечното към временното. Цялото това сложно и противоречиво движение на мисълта и поезията към реалния исторически човек в страните, които познават първичния, а не автохтонен (според терминологията на акад. Конрад) Ренесанс, върви по линията на абсорбирането на предшествуващата „фолклорна“ култура, на първо време дори в грандиозните образи и представи на митологичното и християнското съзнание. Ренесансовото съзнание естествено се отглежда в пелените на фолклорното и митологичното, развива се, без да се отчуждава от него, върху богата и дълбока основа. Всичко това може да се каже дори за Германия, която сравнително по-късно позна своя Ренесанс, но най-великото в образите и идеите на Лесинг, Гьоте и Шилер е свързано с немската митология и народните предания, а най-голямото литературно движение в немската литература — романтизмът — има в програмата и основата си въпроса за отношението към фолклора. Върховете на националната литература на народите, които като нашия още по-късно са познали своя Ренесанс, като че още по-тясно се свързват с фолклора и народното предание — Ботев, Славейков, Вазов и т. н. За това има много и различни причини.

Нека започнем от това, че при закъснялото и след това ускорено развитие, сред хаоса от влияния, съблазните направо да се прескочат етапи и се вземат готови образци се развиват в невиджана степен. Националната литература в тази ситуация е заплашена от дълбоко нарушаване органиката на развитието. При тези условия сравнително по-слаба и колеблива става основата на литературното движение в дадена страна. При нарушаването на органичните процеси винаги съществува много по-голяма опасност за самобитността и оригиналността на дадена литература, която не се изгражда върху собствената си основа, основата на фолклора и народната митология, които за повърхностния рационализъм на новото съзнание изглеждат като нещо вехто, суеверно, непригодно за новото време. Известно е как съвременниците на Юрий Венелин в България са се чудели защо му е да събира „простотията и суеверията“ на фолклора във времето на науката и разума. Впрочем това е повторение на случая в руската литературна история, където, общо взето, до Пушкин съществува същото отношение към

руската старина. Характерното в случая е, че колкото в спонтанното творчество се чувства дълбоката народностна връзка със старината и фолклора и те инстинктивно продължават в личното творчество, в критическото съзнание, в разума съществува специфична отдалеченост и отчужденост от фолклорното мислене, от поезията на мита. Критическото съзнание в своя почти плосък рационализъм е подвластно на най-баналното в рационалистичната естетика и литературна наука в онова време. Докато спонтанното творчество на това време инстинктивно намира верния път, търсейки своята широка и дълбока основа в народното творчество, то съзнанието за творчество е в небивал разлад с него, защото познава само плитката основа на рационализма в тогавашната позитивистична наука. Тъкмо в годините на своя Ренесанс творческото съзнание у нас преживява най-големия си разрыв със съзнанието за творчеството, дори дълго време се развива без него, в най-високите си върхове е от чисто спонтанен порядък. С други думи казано, спонтанното творчество усеща и поддържа своята дълбока връзка с цялостната народностна култура преди него, доколкото то му е родствено по „наивната“ си природа, докато на равнището на разума, критиката, философията то е възможно най-отдалечено от предшестващата го народностна култура.

Последното е само свидетелство, че в литературата със закъсняло и след това ускорено развитие е слаб тъкмо ренесансовият елемент, т. е. развитостта на индивидуалното съзнание, на историческото мислене, в противовес на митологичното, фолклорното, легендарното. Изостава преди всичко философското и критичното в противовес на спонтанно творческото. Или ако използваме терминологията на Шилер, изостава развитието на „сентименталното“ в противовес на „наивното“. Причините за всичко това са много, но най-важните от тях са следните: липсата на продължителен граждански живот; пребиваване все още в топлината на патриархалното и родовото за сметка на индивидуалното; това, че спонтанното творчество е оригинално по самата си природа и неподатливо към чуждото, докато съзнанието, разумът по самата си природа тежнеят към общото, универсалното и са готови на заемки отвсякъде, особено в началните етапи на своето развитие. По силата на всичко това се явява парадоксът, че спонтанното лично ренесансово творчество на нашето Възраждане и по-късно е силно, защото в най-големите си и истински прояви се ражда и развива на надеждната почва на митологията и фолклора, докато ренесансовото съзнание на началните степени на своето развитие изостава, защото е отдалечено и отчуждено от митологичната и фолклорна, т. е. неренесансовата култура на народа.

На тази база се създава най-характерната черта в историята на новата българска литература, нейна особеност, нейн собствен модел и патент. Става дума за това, че навярно поради сравнително по-слабото развитие на индивидуалното съзнание, изискващо продължителен граждански живот, най-силното, оригиналното, непреходното в нея от Софроний Врачански до Йордан Радичков, през всичките му перипетии, е родено, израснало и развило се на дълбоко народностна, фолклорна основа. При това в недрата на самото художествено творчество протича твърде динамичен процес на изменение отношението към народното предание. Всеки непредубеден поглед ще отбележи този факт; към което и голямо явление в нашата литература да се обърнем, ще се натъкнем на него. Най-ясно се вижда всичко това при Ботев за поезията, при Вазов за прозата, при Рачо Стоянов за драматургията и т. н. Едновременно с това не може да не се отбележи, че развитието на индивидуалното историческо съзнание у нас протича твърде интензивно. Но степента на неговото развитие винаги може да се измерва по отдалечаването и приближаването му до българската народностна култура и традиция, както е при Пенчо Славейков, Никола Вапцаров, Димитър Димов и т. н., по способността му за завършване магелановската обиколка там, откъдето е тръгнало.

Когато в една нова литературна история търсим дълбоките и чисти извори на българската литература, ние неизбежно ще срещем удивлени пред нейния географски релеф. Съвременната литературна история е обезателно и литературна география на съответната литература. С национално достойнство и просветлена мисъл ние сме длъжни да очертаем истинските граници на българската литература във връзка с етническото цяло на българския народ в разните етапи на неговото съществуване и превратностите на народността съдба. Това са комплекс от различни въпроси, които засягат пряко методологията на бъдещата литературна история, но сега аз мога само схематично да ги посоча.

В структурата на конкретно чувственото познание за света, каквото е литературното, значително място заема онзи ландшафт, който пръв се е разкрил пред очите на бъдещия писател, езиковата среда, в която е израснал, преданията, които най-напред е чул, и изобщо онзи местен, локален цвят и багра, които стават здрава основа за изграждането на истинското национално и общочовешко дело. Естествено, че вече е късно да се връщаме към старите опити на културно-историческата школа, да обясняваме строежа на гръбнака на пиренейските мечки с релефа на Пиренеите. Механизмът в някогашния материализъм е преодолян от диалектическия материализъм. Но в търсенето на специфично естетичното ние сме длъжни да утвърждаваме комплексния и системен подход, а не да свеждаме явленията, богати и разнообразни в литературата, както и в самия живот, до камерната методология на екзактните науки, да се мъчим да обхванем тези явления от тесните и ажурни прозорчета на прословутата специфика. Българският литературен историк не може да не се вълнува, особено пред нивелиращите и обезличаващи сили на съвременния свят, от пъстрата и богата карта на родната литература. Защо и как стана така, че в разкошната долина между Стара планина и Средна гора, в Копривица, Сопот, Карлово, Калоян, по-нагоре към Сливен и Котел — имаме най-богатата жътва в българската възрожденска култура; не може да не ни вълнува проблемът за съдбата на цяла Югозападна България и нейните писатели, защото между другото в борбите на нашия народ от този край е обяснението за най-трудните и „специфични“ проблеми в творчеството на българските писатели, родени тук, от Климент Охридски до Димитър Талев; можем ли да забравим в историята на нашата литература културни центрове като Солун и Цариград; вгледайте се в спомените на Константин Петканов за детството му в Лозенградско и главното от писателските му сполуки и несполуки ще стане просто и ясно за обяснение; може ли да не ни интересува такъв проблем като проблема, защо така късно, едва в социалистически условия започна излизането на целия родопски регион от фолклорните пелени и пълноценното му пулсиране в нашата литература. Искам само да кажа, че една дълбока и силна история на българската литература ще бъде вълнуващ размисъл върху географската карта на тази литература. Томас Ман, комуто е абсолютно чуждо всичко тесногърдо, ограничено, местническо, варварски националистическо, с гордост казваше: „Като художник съм си останал гражданин на Любек.“¹ Колко повече важи това за великите граждани на нашата поезия и проза, погледнати откъм родните им места, за тези, които по закона и нормата на българската литература стават граждани на България и света само след като докрай са принаждали на своето родно място.

Или вземете друг не по-малко важен въпрос за бъдещата история на литературата. У нас тя може и ще бъде значителна, когато и доколкото е същевременно и история на българската интелигенция. При това не в смисъла на Овсянко-

¹ Т. Ман. Литературна естетика. Т. 1. С., 1975, с. 101.

Куликовски, който използва основните типове на руската литература — Чацки, Онегин, Печорин, Рудин, Обломов, Братя Карамазови — като автентичен жизнен материал за характеристиката на основните направления, течения, мисли и характер на руската интелигенция през миналия век. Опитът на Овсянко-Куликовски се корени в изконно руското отношение към литературата като по-истинна и правдива от самия живот и в богатството на типове в класическата руска литература. Ние далеч още не сме преодолели школското отношение към литературата като култура и познание само, като „фантазия“ за сметка на истините на живота, чиято сила ни респектира и смазва. Освен това при обилие на образи и звуци в нашата литература ние нямаме достатъчно митологично-обобщаващи типове.

Става дума за друго. Цели периоди и забележителни фигури от нашето минало, които неизбежно ще присъствуват във всяка литературна история, в същност не представляват никакъв, или почти никакъв интерес от филологическо гледище. Неведнъж в този смисъл съм се връщал към фигурата на д-р Петър Берон. Какво от делото на Берон представлява интерес за филологията? Нищо! Нито произведението му, главните от които още не са преведени на български, нито дори „Рибния буквар“, който също не би могъл да бъде в истинския смисъл на думата обект на литературознанието. И все пак всички са чувствували, че не могат да минат без Берон в една история на българската литература. Но никога не са разбирали: с какво той трябва в същност да присъствува в нея? Оттам е идвало насиливането на материала и неинтересната за самите изследователи еkleктика от малко биография, малко преразказ, малко филологически педантизъм. Накрая — нищо. Наистина: с какво би трябвало да присъствува Берон в нашата литературна история? Безспорно — с духовния си експеримент, с романа и авантюрата на своя духовен опит и светски живот, при това разказани с литературни средства, със средствата на идеологическата проза, каквито са критиката и литературната история. Тогава той и много като него ще намерят достойното си място в литературната история, която ще се издигне до история на духовния опит на нашия народ, на странствуванията на неговата интелигенция в търсене решение на продуктивните проблеми на духа. По този път замислите и духовният опит на интелигенцията ще станат за нас естествена част от онзи климат, в който се зачеват и раждат литературните шедьоври, част от въпроса за почвата и слънцето, сред които те виреят, обобщение на целия сложен национален опит. В една сериозна и задълбочена литературна история типът на Бай Ганьо например трябва да се почувствува и разбере не само като индивидуално постижение на Алеко Константинов, а като върховен израз на незабележимите трудове на цели поколения мислещи българи, занимаващи се с въпроса за нашия характер, правила тези парещи сравнения между „изостанали“ и „напреднали“, изобщо събирали всичко, на което Алеко даде израз в няколко претенциозни фейлетона. За бъдещата литературна история замислите, духовните и житейските авантюри на интелигенцията могат да бъдат толкова интересни, колкото и шедьоврите, защото литературната история, разбрана в най-широк смисъл, е история не само и не толкова на текстовете и шедьоврите, а на духовния опит на един народ. А в този опит понякога талантливият неосъществен замисъл има по-голямо значение от средната добра реализация.

Цялата тази мозайка и върволица от въпроси, свързани с методологията на нашата литературна история, може да продължи безкрайно. Спирам дотук. Искях повече да направя внушение, какво превъоръжаване на съвременната литературоведска мисъл изисква бъдещата история, отколкото да дам някакво решение на повдигнатите от мен методологически въпроси.